

De heiligen komen

**Drie decennia na de
afschaffing van de
Latijnse mis en de
uitverkoop van de
gipsen beelden sluipen
ze via de achterdeur
weer binnen: de
heiligen, de iconen en
de idolen. Wat moesten
ze om die status
te bereiken?
De volksverering van
St. Sebastiaan tot
Barney.**

Hans Hoenjet

De bedevaart in Gorkum na de disco-moord op Froukje en haar vriendin was voor de media aanleiding om maar weer eens een stoet psychologen en sociologen te raadplegen. Werd het erbetoon ingegeven door massahysterie, de behoefte aan ritueel rouwbeklag of machteloosheid? De speculaties waren niet van de lucht. Over de religieuze ondertonen van die processie door Gorkum vernamen we echter weinig. Vreemd, want de drommen zwijgende mensen die met kaarsen en fakkels door de straten van het stadje schuifelden, vertoonden een opvallende gelijkenis met pelgrims in een gena-deoord.

De ouders van de vermoorde Froukje gaven in een uitzending van *Netwerk* commentaar op de gebeurtenissen. Ze waren zichtbaar geroerd en hoopten dat hun dochter – vergeef de uitdrukking – niet voor niets was gestorven. Als een symbool van zuiverheid, een martelares geslacht-offerd door de beulen van het uitgaans-leven, werd ze nog niet gepresenteerd, maar het scheelde weinig. Andere tijden, andere zeden. Wellicht had de Gorkumse tragedie een eeuw geleden geleid tot een lobby om Froukje zalig te verklaren.

Morele deugden en authenticiteit zijn immers schaarse artikelen geworden. Te-

genwoordig staan opportunisme, geldingsdrang en acteertalent in hoger aanzien dan morele onkreukbaarheid. Hunkeren we daarom weer stiekem naar charismatische helden van onbesproken gedrag? De dood van prinses Diana genereerde wereldwijd zo'n ontzetting dat zelfs intellectuelen hun scepsis overboord zetten. Ze ligt nu in een tempeltje op een eilandje, wordt vereerd en leeft in de verbeelding van de massa voort als een slachtoffer van het perfide Britse koningshuis en de paparazzi. Ook al valt haar mythe niet samen met het feitelijke verloop van haar leven, Diana's imago als heilige van de rechtelozen, armen en misdeelden kan niet meer kapot.

Grote Voorbeelden doen het weer goed. Ondanks secularisering, ontzuiling en de triomf van het individualisme identificeren we ons weer graag met de Ander. De terugkeer van het 'ik' in de literatuur, de grote belangstelling voor egodocumenten en biografieën en wat vaak smalend 'herkennend lezen' wordt genoemd, ver-raden dat we ons willen toetsen aan idolen. Zelfs de hagiografie mag tegenwoordig op grote belangstelling rekenen. De afgelopen maanden verschenen er opvallend veel boeken over heiligen. Beleven we een revival van Theresia van Lisieux,

ALASTAIR THAIN / IPG / TRANSWORLD

Leonardo DiCaprio, wiens levensverhaal alle kenmerken van een heiligenleven vertoont

de H. Gerlachus en Don Bosco, of is het niet meer dan nostalgie en religieuze camp?

De nieuwe reeks documentaires van KRO/RKK over het verzonken roomse cultuurgood past in dit stramien. Het is alsof we door een folkloristisch prentenboek bladeren. Beelden van priesterwijdingen, processies en overvolle kerken herinneren aan een tijd toen geluk nog heel gewoon was. De benepenheid van die jaren nemen we voor lief. Zowel new agers als crypto-

katholieken en liefhebbers van religieuze kitsch hebben ontdekt dat er een grote bekoring uitgaat van wierookdampen, liturgische gewaden en heiligenbeelden. Ketteketeerde J.-K. Huysmans aan het eind van de negentiende eeuw ook al niet in *A Rebours* met zijn decadent-romantische liefde voor de betoverende pracht van de katholieke eredienst?

De PR-afdeling van het bisdom Utrecht ziet de ontwikkelingen met gemengde gevoelens aan. De krampachtige eigentijds-

heid van hun Benetton-achtige posters legt het af tegen de mystiek van weleer. Wie naar spiritualiteit hunkert, knielt liever voor een gipsen Mariabeeld of luistert naar een CD van Hildegard von Bingen. Dertig jaar na de afschaffing van de Latijnse mis en de uitverkoop van heiligenbeelden komen de engelbewaarders en beschermheiligen via een achterdeur weer binnengeslopen.

De veertigers en vijftigers, die allang waren afgeschreven door diezelfde Vaticaan-marketeers, maken zich op voor een beschavingsoffensief. Geschrokken van de culturele kaalslag die de ontkerkelijking met zich meebracht, proberen ze nu met naslagwerken, lexicons en historische beschouwingen middelbare scholieren en studenten te herkerstenen. Wat is een epitaaf, een kanunnik of een pontificaat? Welke heiligen uit Oost en West figureren in de kunsten? Waar duiken thema's uit het Oude en Nieuwe Testament op in de literatuur, de muziek en het theater? Ironisch genoeg verschijnen zulke handboeken bij SUN, de Nijmeegse uitgeverij die ooit zoveel Marx en Engels in haar fonds deed.

Dat uitgerekend een *university press*-achtige uitgeverij zich opwerpt als hoeder van het christelijk erfgoed is allerm minst verwonderlijk. Het gemis aan kennis inzake de geschiedenis van het christendom en de religieuze volkscultuur trad het eerst aan het daglicht in de collegezalen. De VU en de KU, ooit opgericht om het protestantse en katholieke volksdeel wetenschappelijk te verheffen, werden steeds meer bevolkt door studenten die helemaal van god los zijn.

"Is Jezus een broer van Christus?" informeren eerstejaars argeloos bij hun hoogleraar. Letterenstudenten begrijpen geen snars meer van mysteriespelen, omdat ze nog nooit van Mariadevotie hebben gehoord. Bij kunstgeschiedenis blijft de beeldtaal van altaarstukken, piëta's en bijbelse voorstellingen een raadsel voor studenten die alleen met pop-art en performances vertrouwd zijn. Op middelbare scholen schijnt de situatie minstens zo dramatisch. Christelijke VWO'ers die oprecht menen dat de verlosser met Pasen is gelanceerd om na een lange reis met Pinksteren in de hemel te landen, zijn geen uitzondering meer.

Ik verzin het niet. Deze anekdotes zijn ontleend aan *Van Aartsbisschop tot Zonnelied*, een fraai naslagwerk over het katholieke erfgoed, waarin Mathieu Spiertz aan de hand van 1400 trefwoorden en 280 afbeeldingen de rituelen, sacramenten en

feesten van het kerkelijk jaar behandelt. Hetzelfde didactische karakter heeft Louis Goosens *Heiligen in religie en kunsten*.

Zijn deze lexicons ontstaan uit verontusting over het gebrek aan algemene ontwikkeling bij het jonge heidenvolkje, een heel ander segment in de markt wordt bediend met verzamelbundels als *Alle Heiligen* van Wim Zaal. Liefhebbers van hagiografieën, nostalgici en schrijvers op zoek naar een thema kunnen er hun hart aan ophalen. Zaal beschrijft de lotgevallen van gecanoniseerde wonderdoeners, hongerkunstenaars, noodhelpers, pestlijders, pilaarheiligen en boetepredikers met zoveel hartstocht en plezier, dat je van de weeromstuit naar de herinvoering van de Blasiuszegen gaat verlangen. En dan te bedenken dat dit nog maar 365 van de ongeveer 4000 officiële schutspatronen zijn.

Zorgvuldige bestudering van al die heiligenlevens levert geen recept op voor de juiste weg naar volmaaktheid. Daarvoor verschillen de schutspatronen te zeer in aanleg, temperament en levensgeschiedenis. Uitermate vroom zijn is overigens onvoldoende om zalig- of heiligverklaard te worden. Sommige heiligen – en dat maakt ze zo aantrekkelijk – leiden tot hun midlife-crisis een bestaan vol weelde en luxe. Ze genieten van wereldse geneugten en versmaden de deugdzaamheid tot het moment van inkeer. Dan pas begint het grote afzien. *Diehards* als St. Sebastiaan of de H. Agatha trotseerden tegenslagen, folteringen en hoon. Kerkleraren als Thomas van Aquino veroverden dankzij hun invloedrijke geschriften en voorbeeldige levenswijze een plekje binnen de gelederen der heiligen.

De eerste duizend jaar van het christendom was het een rommeltje in heiligenland. Pas in de twaalfde eeuw werden volksdevotie, bijgeloof en spontane cultussen door de codificatie van het kerkelijk recht gestroomlijnd. Voortaan golden er duidelijke criteria voor heiligverklaring. Er kwam een even omslachtige als dubieuze procedure, die moest voorkomen dat elke kluisenaar of dorpsgek na zijn dood als heilige werd vereerd.

De bisschop van het diocees waar de kandidaat zijn deugden zo heldhaftig had beoefend, moest eerst een grondig vooronderzoek verrichten. Vervolgens ging het dossier naar het Vaticaan. In de 'Congregatie voor de zaken der Heiligen', een religieuze rechtbank, gingen twee advocaten over de voordracht met elkaar in de clinch. Doorstond de aspirant-heilige deze vuurproef, dan werd hij 'eerbiedwaardig' genoemd. Pas nadat het bewijs voor twee

mirakels – een verschijning of wonder – was geleverd, volgde de zaligverklaring. Voor de felbegeerde status van heilige moesten nog twee wonderen worden aangetoond. Onbederfelijkheid van het lijk of een geur van heiligheid bijvoorbeeld. Hierna mocht de heilige overal vereerd worden en kreeg hij een plaatsje op de heiligenkalender.

In 1983 is de hele procedure aanzienlijk vereenvoudigd. Momenteel lopen er maar liefst 1400 processen in Rome. Men schat het totaal aantal heiligen op ongeveer vierduizend. Ongeveer driekwart is van het mannelijk geslacht. De heren danken hun uitverkorenheid doorgaans aan een scherp verstand, een grote religieuze dandrang en een voorbeeldige levenswijze. Maar er zijn uitzonderingen zoals de pastoor van Ars, die zo dom was als het achtereind van een varken. Zijn onbeholpen preken dreven de clerus tot wanhoop. Maar het volk vereerde hem vanwege zijn vroomheid en zijn genezende krachten, zodat hij na een lange procedure toch gecanoniseerd kon worden.

Het aantal vrouwelijke heiligen is de laatste eeuw tot een kwart van de keurtroepen gegroeid, vooral dankzij het fanatieke gelobby van congregaties en orden. Bovendien wil het Vaticaan meer leken, kleurlingen en andere minderbedeelden aan een schutspatroon helpen. Zodoende zijn er de afgelopen twintig jaar meer heiligen en zaligen bij gekomen dan in de hele negentiende eeuw. Daarnaast vond er tijdens het Tweede Vaticaanse College een grote schoonmaakoperatie onder de heiligen plaats. Die opruiming én de vereenvoudiging van de hele procedure hebben weer ruimte geschapen voor talloze nieuwe schutspatronen.

Rome heeft echter niet meer het patent op heiligen. De Grieks-orthodoxe en Russisch-orthodoxe kerken ontwikkelden eigen procedures en hebben hun eigen schutspatronen. De beeldschuwe protestanten vierten sinds de Reformatie hun portretlust bot door hervormers als Calvijn of gezaghebbende dominees als halve heiligen af te beelden.

Na de Verlichting ontstonden er allerlei seculiere vormen van heiligenverering. Franse revolutionairen balsemden Mirabeau en Voltaire en baarden hun lichamen op in het Pantheon, de tempel van de rede. Hun riten leunden nog sterk op de roomse liturgie. Brandende kaarsen, wierookdampen en Latijnse formules zorgden voor de sacrale sfeer waar ook atheïsten blijkbaar niet zonder konden. Het marxisme creëerde een eigen cultus. Ex-seminarist Stalin gaf opdracht Lenins lijk te conserveren op-

dat het nimmer zou bederven. Het werk bleek amateuristisch gedaan. Lenin begon vreselijk te stinken. Dus werd de revolutionaire ideoloog opnieuw gebalsemd. Ondanks het failliet van het communisme trekken zijn vereerders nog steeds op naar het Mausoleum aan het Rode Plein.

Heeft het idool de rol van de klassieke schutspatroon overgenomen? Leonardo DiCaprio, prinses Diana, Elvis en Jim Morrison lijken uitgegroeid tot de seculiere heiligen van vandaag. Stervoetballer Ronaldo wordt graag als de redder van Brazilië afgebeeld. In een reclamespot poseerde hij als een messias op de top van de Monte de Corcovado bij Rio de Janeiro. De relatie tussen fan en idool is echter wezenlijk anders dan die tussen vereerder en heilige. Een idool kan ondanks zijn vergoddelijking afbladderen, terwijl heiligen zelden van hun voetstuk vallen.

Ondanks manipulaties van de populaire massamedia doorzien jongeren het bedrog genadeloos, zoals wel bleek uit de snelle de-idolisering van The Spice Girls toen bekend werd dat hun girl power niet bij machte was ordinaire ruzie en jaloezie binnen de groep te neutraliseren.

De historicus Willem Frijhoff beweert in zijn *Heiligen, idolen, iconen* niets nieuws als hij schrijft dat pop- en filmsterren vooral fungeren als rolmodellen voor pubers op zoek naar hun identiteit. Interessant aan zijn analyse is zijn beschrijving van het grensverkeer ('de interferentie') tussen heilige, idool en icoon. Als schoolvoorbeeld van dit proces gebruikt hij Leonardo DiCaprio, wiens levensverhaal alle kenmerken van een heiligenleven vertoont. Zijn moeder vernoemt de nog ongeboren jongen naar Leonardo da Vinci als ze de vrucht voelt opspringen wanneer ze in een Venetiaans museum naar een schilderij van de meester kijkt. Dan volgt de oversteek naar Amerika. Het huwelijk van de ouders strandt en er breekt een periode van armoede aan, maar door zijn wilskracht en eigenzinnigheid wordt Leonardo toch een charismatische filmster na zijn hoofdrol in de film *Titanic*. Hij wordt gefotografeerd en gefilmd als een icoon van edelmoedigheid, opofferingsgezindheid en altruïsme.

Iconen hoeven geen sympathie of bijval op te wekken. Ze willen slechts oproepen tot herinnering en kunnen dus ook voor iets verachtelijks – jodenvervolgving of stalinistische terreur – staan. Maar ze verwijzen altijd naar iets dat controleerbaar heeft plaatsgevonden. Alle vroege martelaren beantwoorden aan die omschrijving. Ze representeren standvastig-

heid in vervolgingstijd en zijn herkenbaar aan folterwerktuigen en andere attributen die de icoon individualiseren. Herkenbaarheid prevaleert boven werkelijkheidswaarde, zeker naarmate de legendarische gebeurtenissen verder van ons af komen te liggen. Als hun lotgevallen maar 'denkbaar' en 'geloofwaardig' zijn. Dat laatste is natuurlijk sterk afhankelijk van de tijd en cultuur waarin we leven.

De Benetton-affiches – in feite odes aan multiculturaliteit – zouden nooit in de xenofobische zestiende eeuw hebben gewerkt. Een icoon heeft dus geen universele waarde. Hansje Brinker, de heldhaftige dijkendichter die met zijn duim Nederland van een watersnoodramp redde, geldt hier niet maar in de VS wel als een legendarische held. World Press Photo geldt als belangrijke leverancier van iconen, die naar politieke en religieuze waarden verwijzen.

In zijn studie verkent Frijhoff de schemerzones tussen heiligen, idolen en iconen. Hij toont overtuigend aan dat er grensverkeer mogelijk is tussen deze drie. Dat het niet altijd even duidelijk is tot welke categorie we Erasmus, Ruud Gullit of Che Guevara moeten rekenen, mag dan wetenschappelijk interessant zijn, soms ontaarden Frijhoffs academische exercities in amusante, maar wazige woordspelletjes.

Maar waarom lezen we weer hagiografieën? Willen we ons eigen leven graag toetsen aan de lotgevallen van vrome individualisten? Het is nog maar de vraag of de klassieke heiligenlevens, hoe ironisch, rebels en oneerbiedig beschreven, die behoefte wel kunnen bevredigen. Op een ander niveau prikkelen de heiligen wél onze verbeelding.

De Roomse wreedheidscultus heeft namelijk nogal wat erotische ondertonen. St. Agatha die haar afgehakte borsten op een schaal draagt. De bij homo's geliefde St. Sebastiaan wiens lichaam kronkelt van pijn en genot nadat hij met pijlen is doorboord. Horror, masochisme en genot vermengd met vroomheid en zelfopoffering,

Andrea Mantegna: Het martelaarschap van St. Sebastiaan

en dat allemaal gepresenteerd in een religieus kader. Geen wonder dat kunstenaars en schrijvers als Beardsley, Wilde en Chateaubriand wel weg wisten met het broeierige sadisme van het katholicisme.

Maar het volksgeloof heeft geen boodschap aan zulke verfijnde zinnelijkheid. In de roman *Het brevier van de slechte neigingen* van de jonge Portugees Direitinho,

ontmoeten we een gestigmatiseerde die dorpelingen geneest door middel van handopleggingen, bezwingingen en kruidenmengsels. Hij wendt zijn bovennatuurlijke krachten ook aan om zijn lagere driften te bevredigen en hem onwelgevallige lieden uit de weg te ruimen. Bijgeloof, primitivisme en de achterlijkheid van de boerenbevolking werken in zijn voordeel. Na zijn dood ontstaat er een spontane cultus rond deze volksheilige. Direitinho's pseudo-hagiografie, die zowel oneerbiedig als vroom is, roept meer vragen dan antwoorden op. Hij reduceert heiligheid tot menselijke beperktheid en laat tegelijk de mythe intact. De schutspatroon is zowel sacraal als verdorven.

Is daarmee heiligheid weer teruggebracht tot aardse proporties en het fenomeen verklaard? Dat is een misvatting. Het blijft een ondoorgrondelijk verschijnsel. Rationalisten zullen tegenwerpen dat heiligenverering een achterlijk overblijfsel van de Middeleeuwen is. *So what?* Moeten we ons dan voortaan behelpen met idolen als Barney, James Dean en Romario? De vuurvastheid van zulke idolen moet nog blijken. En voorspraak kunnen ze niet verlenen. Nee, geef mij dan maar een door de wol geverfde heilige als Laurentius. "U kunt me omdraaien, deze kant is al gaar," zei hij tegen zijn beulen nadat zijn rug was geroosterd. Kom daar nog eens om bij die idolen van tegenwoordig. ▀

Wim Zaal: *Alle Heiligen*. Elmar. f49.50.

Willem Frijhoff: *Heiligen, idolen, iconen*. SUN. f24.50.

Louis Goosen: *Van Afra tot Zevenslapers*.

Heiligen in religie en kunst. SUN. f49.50.

Mathieu Spiertz: *Van Aartsbisschop tot Zonnelied*. SUN. f49.50.

José Direitinho: *Het brevier van de slechte neigingen*.

Vertaald door P. Janssen. *De Arbeiderspers*. f34,90. Verschijnt deze week.